

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

Fakültə: «Əyani»
Kafedra: «DİO-nun inzibati fəaliyyəti»
Fənn: «DİO-nun inzibati fəaliyyəti»

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 3: «İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik – daxili işlər sahəsində idarəetmənin sosial-hüquqi kateqoriyaları kimi»

Tərtib etdi:
"DİO-nun inzibati fəaliyyəti"
kafedrasının rəisi, polis polkovniki
V.G.Abişov

Mühazirəyə əlavə və dəyişiklər etmişdir:
kafedranın müəllimi, polis polkovnik-
leytenantı, h.ü.f.d.
Ş.T.Şükürov

Mühazirəyə edilmiş əlavə və dəyişiklər kafedra iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____, « _____ » _____ 2016-ci il

Bakı - 2016

Mövzu № 3: «İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik – daxili işlər sahəsində idarəetmənin sosial-hüquqi kateqoriyaları kimi»

P L A N :

Giriş:

1. İctimai qaydanın anlayışı, mahiyyəti və elementləri.
2. İctimai təhlükəsizliyin anlayışı, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin həyat fəaliyyətinin digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi.
3. İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məzmunu və onların mühafizə üsulları.

Nəticə:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 28 oktyabr 1999-cu il.
3. "Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamə". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur.
4. "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 09 avqust 1994-cü il.
5. "İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 22 fevral 1998-ci il.
6. «Şəhər, rayon, polis orqanlarında vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və qəbulu işinin vəziyyətinə dair» Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının 29 noyabr 2013-cü il tarixli KQ-51 n-li qərarı.(DİN-in 04.12.2013-cü il tarixli Ə950-001-13 əmri).
7. "2012-ci ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin, ictimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin 28 yanvar 2013-cü il tarixli KQ-1nömrəli kollegiya qərarı.(DİN-in 29.01.2013-cü il tarixli Ə68-001-13 nömrəli əmri).
8. "2013-cü ildə cinayətkarlıqla mübarizənin, ictimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin yekunlarına və qarşıda duran vəzifələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının 28 yanvar 2014-ci il tarixli KQ-1nömrəli qərarı (DİN-in 29.01.2014 tarixli Ə81-201-14 nömrəli əmri).
9. Dərslik. «Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti». Ümumi hissə. V.G.Abişov, H.Q.Eyvazov. Bakı, 2008.

10. Dərs vəsaiti. «DİO-nun inzibati fəaliyyəti». 100 suala 100 cavab. Ümumi hissə. V.Abışov, H.Eyvazov. Bakı, 2005.
11. Dərs vəsaiti. «Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti». Ümumi hissə (sxemlərdə). V.G.Abışov, H.Q.Eyvazov. Bakı, 2006.
12. Dərs vəsaiti. «DİO-da idarəetmənin elmi-metodik və təşkilati əsasları». Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası. Bakı, 2001.
13. V.Abışov, A.İsmayılov, R.Nəcəfquliyev. "İnzibati məsuliyyət". Dərs vəsaiti (müdavim və dinləyicilər üçün). Bakı 2014, 327 səh.
14. Dərslik. "Административная деятельность ОВД". Ümumi hissə. А.Р.Коренев. М., 2001.
15. Dərslik. "Административная деятельность ОВД". Л.Л.Попов. Академия МВД СССР. М., 1987.
16. Dərslik. "Административное право и административная деятельность ОВД". М., 1990.
17. Dərs vəsaiti. Альбом-схем. "Административная деятельность ОВД". А.П.Коренев. Москва, 2001.

GİRİŞ

Hüquqi dövlətin yaranması, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi bütün mühafizə orqanlarının, o cümlədən də daxili işlər orqanlarının (polisin) fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasını tələb edir.

2014-ci ilin Yanvarın 28-də Daxili İşlər Nazirliyində 2013-cü ildə cinayətkarlıqla mübarizənin, ictimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş geniş Kollegiya iclası keçirilmişdir.

İclası giriş sözü ilə açan daxili işlər naziri, general-polkovnik Ramil Usubov xüsusilə vurğulamışdır ki, yola saldıığımız 2013-cü il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Heydər Əliyev siyasi kursunun uğurlu inkişafı, xüsusən zati-alilərinin xalqımızın yekdil etimadı ilə yenidən dövlət başçısı seçilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Ölkə həyatının bütün sahələrində müsbət nəticələr əldə edilmiş, o cümlədən davamlı şəkildə həyata keçirilən quruculuq işlərinə, tərəqqi proseslərinə zəmin yaradan sabitlik və daxili təhlükəsizlik etibarlı qorunmuşdur.

Qeyd olunmuşdur ki, hüquq-mühafizə siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı möhtərəm Prezidentin fərman, sərəncam və tapşırıqlarından, aidiyyəti plan və proqramlardan irəli gələn vəzifələr vaxtında və tam yerinə yetirilmişdir. Respublikamız əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən cinayətlərin sayının azlığına görə ötən ildə də MDB və Şərqi Avropa məkanında öncül mövqedə olmuş, vətəndaşların əmin-amanlığının yüksək səviyyədə təmin edildiyi dövlət imicini bir daha təsdiqləmişdir.

İclasda daxili işlər naziri hesabat məruzəsi ilə çıxış etmişdir. O, demişdir ki, hesabat dövründə əməliyyat-axtarış və istintaq fəaliyyətini həyata keçirən bütün dövlət orqanları üzrə 22.891 cinayət qeydə alınmışdır. Onların 91,4 faizini və ya 20.465-ni daxili işlər və prokurorluq orqanlarının səlahiyyətləri çərçivəsində istintaqı və təhqiqatı aparılan hüquqazidd əməllər təşkil etmişdir. Bu cinayətlərin 86 faizi böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, yalnız 14 faizi ağır və xüsusilə ağır növlər olmuşdur. Profilaktik işin gücləndirilməsi, cinayət və hadisələr barədə məlumatlara operativ reaksiya verilməsi məqsədilə, ötən ilin ilk günlərindən etibarən sistemli şəkildə həyata keçirilən təşkilati-praktiki tədbirlər - əməliyyat şəraitinin nəzarətdə saxlanılmasını təmin etmiş, cinayətkarlığın dinamikasında müsbət dəyişiklikləri şərtləndirmişdir. Belə ki, daxili işlər və prokurorluq orqanları üzrə qeydə alınmış cinayətlər azalaraq 20.465 fakt təşkil etmişdir. Cinayətlərin açılması da yüksək olmaqla 85,4 faiz təşkil etmişdir. Əməliyyat planlarının vaxtında tətbiqi nəticəsində 896 cinayət "isti izlərlə" açılmışdır. Eyni zamanda, prokurorluq orqanları ilə birgə, keçmiş illərdən bağlı qalmış 284, o cümlədən 63 ağır və xüsusilə ağır cinayətin açılması təmin edilmişdir.

DİO-nun üzərinə qoyulmuş vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsində inzibati-hüquqi vasitələrlə həyata keçirilən inzibati fəaliyyətin rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu fəaliyyət bilavasitə insan və vətəndaşların hüquq və

azadlıqlarının təmin edilməsinə, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, cinayətkarlıqla və inzibati xətalara mübarizəyə yönəldilmişdir. DİO-nun bu istiqamətdə həyata keçirilən mübarizəsinin effektivliyindən hüquq qaydalarının vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də Azərbaycan Respublikasında polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi müəyyən edilmişdir ("Polis haqqında" Qanun, maddə 3). Bundan əlavə polis cinayətlərin və digər hüquqpozmalara xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması üçün də tədbirlər görür, insan və vətəndaşların hüquqlarını və azadlıqlarını, onların mülkiyyətini hüquqazidd əməllərdən qoruyur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında polis ictimai qaydanı qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səviyyədə təşkil etmək və təmin etməklə cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin edir. İnsanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini və mülkiyyəti hüquqa zidd əməllərdən qoruyur.

Bu günkü mühazirəmizin suallarının açıqlanması vasitəsi ilə siz, Azərbaycan Respublikasında ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin anlayışlarını, onların elementlərini, ictimai qayda və ictimai təhlükəsizliyin ictimai həyatın digər sahələri ilə nisbətini, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məzmununu, onların mühafizə üsullarını və konstitusiyə-hüquqi əsaslarını öyrənəcəksiniz.

Digər tərəfdən isə bu günkü mühazirəmizin mövzusunun köməyi ilə siz, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində DİO-nun, onun xidmət və bölmələrinin fəaliyyət sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsini öyrənəcəksiniz.

Sual 1. İctimai qaydanın anlayışı, mahiyyəti və elementləri

Daxili işlər sahəsində idarəetmə prosesində yaranan münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktların əksəriyyətində daha da çox işlədilən terminlərdən biri də «ictimai qayda» və «ictimai təhlükəsizlik» terminləridir. Digər tərəfdən isə cəmiyyətdə, kütləvi informasiya vasitələrində və daxili işlər orqanlarının (polis) fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda da bu terminlərin çox işlənməsini nəzərə alaraq, ilk növbədə «ictimai qayda»nın yaranma tarixinin və onun məzmununun öyrənilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Cəmiyyət və dövlət haqqında elmlərlə müəyyən edilmişdir ki, maddi nemətlərin istehsalının istənilən üsulu sosial əlaqələrin və ictimai münasibətlərin möhkəmləndirilməsini tələb edir. Çünki, bunlarsız birgə və müəyyən məqsədə yönəldilmiş istehsal və insanların digər sosial fəaliyyətləri mümkün deyil.

Sınıflı cəmiyyətdən əvvəlki cəmiyyətdə qayda adət və ənənələrlə tənzimlənirdi. Əməyin bölünməsindən, xüsusi mülkiyyətin və sınıfların yaranmasından sonra «ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik» birinci növbədə hüquqla və əxlaq qaydaları ilə tənzimlənməyə başlandı və dövlət tərəfindən mühafizə edilir.

“2012-ci ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin, ictimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin 28 yanvar 2013-cü il tarixli KQ-Inömrəli kollegiya qərarı qeyd edir ki, 2012-ci il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkə həyatının hər bir sahəsində müsbət nəticələrin əldə edilməsi, demokratik proseslərin sürətlənməsi, bütövlükdə Heydər Əliyev siyasi kursunun uğurla inkişaf etdirilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Davamlı şəkildə gedən quruculuq işlərinə, tərəqqi proseslərinə zəmin yaradan ictimai asayiş, insan hüquq və azadlıqları daha etibarlı qorunmuş, ölkənin qanunlarından, Dövlət Başçısının fərman və sərəncamlarından, aidiyyəti plan və proqramlardan irəli gələn vəzifələr vaxtında və tam yerinə yetirilmişdir.

Kollegiyanın qərarına əsasən, “2012-ci ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin, ictimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin

olunması sahəsində görülmüş işlər və əldə edilmiş nəticələr, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, ölkə Prezidentinin Fərman, Sərəncam və tapşırıqlarından, DİN-in əmr.göstəriş və tədbirlər planlarından irəli gələn vəzifələrin icrası qənaətbəxş hesab edilsin.

Ümumən, polisin və Daxili Qoşunların şəxsi həyəti ölkənin müxtəlif yerlərində keçirilmiş 600, o cümlədən 500-ə yaxın beynəlxalq əhəmiyyətli kütləvi tədbirdə hüquq qaydasının təmin edilməsinə cəlb olunmuşdur. Bütün tədbirlərdə, o cümlədən “Eurosion-2012” mahnı müsabiqəsi və 17 yaşına qədər olan qadınlar arasında futbol üzrə dünya çempionatının keçirildiyi dövrdə-ictimai asayiş və təhlükəsizlik yüksək səviyyədə qorunmuşdur.

İctimai qayda ilk növbədə insanların şüurlu fəaliyyətinin nəticəsi kimi - onların davranışlarında və hərəkətlərində ifadə olunaraq, insanların iradəvi münasibətlərindən yaranır.

Siyasi sistem (dövlət, ictimai birliklər) ictimai qaydanı formalaşdırır, sosial davranış qaydalarının müəyyən edilməsi, onların icra edilməsi və onlara riayət edilməsinin təmin edilməsi yolları ilə ictimai münasibətlərə fəal surətdə təsir edir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətdə ictimai qayda – toxunulmazlığına dövlətin, cəmiyyətin bütün siyasi sistemi tərəfindən təminat verilən, ictimai münasibətlər sisteminin sosial normalarına (hüquq normalarına, əxlaq qaydalarına, ümumqəbul olunmuş birgə yaşayış qaydalarına və s.) riayət edilməsi nəticəsində təsis edilmiş, cəmiyyətin determinizmləşdirilmiş¹ (qanunauyğun) bazisi olan sosial-hüquqi kateqoriyasından ibarətdir.

Hüquq əbədiyyatlarında ictimai qayda həm geniş, həm də dar mənada müzakirə edilir.

İctimai qayda geniş mənada – ictimai quruluş kimi, ona xas olan bütün iqtisadi və ictimai münasibətlərin sistemi (məcmusu) kimi başa düşülür.

Qanunvericilikdə və hüquq ədəbiyyatlarında sosial kateqoriya kimi geniş mənada müzakirə edilən ictimai qaydanı, yəni bütün sosial əlaqələr və münasibətlər sistemini – dar mənada olan (xüsusi mənada) ictimai qaydadan fərqləndirirlər. Çünki ictimai qayda dar mənada – hüquq normaları və digər sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlərin bütün sistemini əhatə etmir, o,

¹ Determinizm – bütün hadisələrin qanunuyğunluğu və səbəbiylə əlaqəsindən asılı olduğu haqqında nəzəriyyədir.

yalnız onların müəyyən hissəsini, yəni ictimai həyatın müəyyən sahəsində yaranan hissəsini (sistem altını) əhatə edir.

İctimai qayda anlayışının qısa mənada bölünüb götürülməsi və müzakirə edilməsinin zəruriyyəti aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

- bu və ya digər sosial sahədə yaranan ictimai münasibətlərin çox tərəfliliyi və xüsusiyyətləri ilə;
- müxtəlif növlü ictimai münasibətləri tənzimləyən xüsusi hüquq normalarının mövcudluğu ilə;
- hüquqi kateqoriya kimi ictimai qaydaya qəsd edən xətalara görə qanunvericilik tərəfindən məsuliyyətin müəyyən edilməsi ilə;
- ictimai qaydanın qorunması üzrə xüsusi funksiyaların və bu funksiyaları realizə edən orqanların mövcud olması ilə və s.

İctimai qaydanın dar mənada, yəni xüsusi, hüquqi mənada anlayışı haqqında sual üzrə hüquq ədəbiyyatlarında, o cümlədən də xüsusi hüquq ədəbiyyatlarında vahid fikir yoxdur. Lakin xüsusi hüquq ədəbiyyatlarında ictimai qaydanın qısa mənada verilmiş anlayışları içərisində müasir dövr üçün daha məqsədəuyğunluğunu aşağıdakıdır.

Sosial-hüquqi kateqoriya kimi ictimai qayda dedikdə – ictimai yerlərdə insanların ünsiyyət prosesində yaranan, ictimai həyatın əmin-amanlıq vəziyyətinin, insanların əməyi və istirahət, dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün normal şəraitin təmin edilməsi məqsədinə malik olan, cəmiyyətin tələbatı ilə şərtləndirilən və sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlər sistemi başa düşülür.

İctimai qaydanın dar mənada belə anlayışı bir çox hüquq ədəbiyyatlarında və normativ-hüquqi aktlarda işlədilir.

Beləliklə, ictimai qayda anlayışı, yəni insanların ünsiyyəti prosesində yaranan ictimai münasibətlər onların yarandığı yerlə bağlıdırsa, onda belə bir sual meydana çıxır, ictimai yer dedikdə nə başa düşülür? Qanunvericilikdə «ictimai yer» anlayışı formalaşmamışdır. Lakin, qanunvericilikdə, normativ-hüquqi aktların çoxunda ictimai yerlərin təxmini siyahıları göstərilmişdir. Məsələn: küçələr, parklar, meydanlar, nəqliyyat magistralları, vağzallar, limanlar, körpülər və digər ictimai yerlər.

Hüquq ədəbiyyatlarında ictimai yerlərə müxtəlif həyati tələbatların təmin edilməsi məqsədi ilə insanların ünsiyyət yerlərini aid etmək qəbul edilmişdir.

İctimai yer orada insanların olması ilə əlaqələndirilir. Çünki, insanların ünsiyyətdə olduqları yerlərdə davranış qaydasının pozulması hər hansı bir şəxsiyyətin, digər şəxsiyyətin, insan qruplarının və cəmiyyətin maraqlarına toxunması ilə bağlıdır. Beləliklə, ictimai yerdə törədilən eyni bir əmələ hüquqpozma kimi baxılırsa və o, hüquqi məsuliyyət yaradırsa, (məsələn: küçədə, parkda digər icazə verilməmiş yerlərdə spirtli içkilərin qəbul edilməsi; insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə və s.) eyni ilə həmin əməl ictimai yerdən kənarada törədilsə, o hüquqpozmalar sırasına aid edilmir.

İctimai qayda anlayışını daha da ətraflı aydınlaşdırmaq üçün ərazi amilini – ictimai münasibətlərin yaranması və inkişaf etməsi yerini də nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, ictimai qaydanın əsasını ictimai yer adlandırılan yerlərdə yaranan və inkişaf edən ictimai münasibətlər təşkil edir.

Belə yerləri təyinatlarına görə aşağıdakı növlərə bölmək qəbul edilmişdir:

- daimi xarakterli ictimai yerlər;
- vaxtaşırı (dövrü) xarakterli, yəni təyinatlı xarakterli ictimai yerlər;
- epizodik (təsadüfi) xarakterli ictimai yerlər.

Birinci qrupa elə ictimai yerlər aiddir ki, həmin yerlərə günün istənilən vaxtı gediş-gəliş azaddır. Məsələn: küçələr; bulvarlar; meydanlar; yaşayış binalarının həyətləri; vağzallar və s.

İkinci qrupu isə günün müəyyən vaxtı ərzində əhaliyə xidmət etmək üçün təyin edilmiş yerlər (binalar) təşkil edir. Məsələn: mədəniyyət müəssisələri; ictimai nəqliyyat vasitələri; ticarət, ictimai yeyinti, məişət xidməti müəssisələri; təhsil müəssisələri; idman kompleksləri və s. İctimai qaydanın mühafizəsi nöqtəyindən nəzərindən bu yerlər ancaq öz təyinatları üzrə işlədikləri vaxt ictimai yer adlanır.

Üçüncü qrupa isə elə yerlər aiddir ki, orada insanların münasibətləri epizodik xarakter daşıyır. Məsələn: yaşayış məntəqəsi çərçivəsindən kənarada kütləvi gəzinti zamanı çəmənlik, meşə massivi və s. Əvvəlki halda olduğu kimi bu yerləri ictimai yer kimi yalnız orada konkret kütləvi tədbirlər keçirilən zaman qiymətləndirmək olar.

İctimai yerlər – polisin, birinci növbədə isə onun post-patrul xidmətinin xüsusi diqqət obyektidir. Belə ki, ictimai qayda pozuntularının əsas hissəsi bu yerlərdə baş verir. Polisin post-patrul xidmətinin hüquqi vəziyyəti, əsas hüquq və

vəzifələri haqqındakı normativ-hüquqi aktlarda təsadüfi olmayaraq qeyd edilir ki, PPX-nin əməkdaşı meydanlarda, parklarda, nəqliyyat magistrallarında, vağzallarda, limanlarda, aeroportlarda və digər yerlərdə ictimai qaydanın mühafizəsini təmin edir. Lakin, ictimai qaydanı yalnız yer hüduqları ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Çünki, ictimai qaydanın sərhədinin müəyyən edilməsində əsas ərazi meyarının, ictimai münasibətin harada yarandığı yerin müəyyən edilməsi deyil, ictimai münasibətlərin xarakterində onların hüquq normaları və digər sosial normalarla möhkəmləndirilmiş məqsədlərinin müəyyən edilməsidir. Buna görə də ayrıca mənzildə törədilən xırda xuliqanlığa da ictimai qaydaya qəsd edən inzibati xəta kimi baxmaq lazımdır.

Beləliklə, ictimai qayda anlayışı ilə ictimai yerlərdə yaranan münasibətlərlə yanaşı, bu yerlərdən kənarında yaranan və inkişaf edən, lakin öz xarakterinə görə ictimai sabitliyin təmin edilməsi, dövlət və ictimai təşkilatların fəaliyyəti, vətəndaşların əməyi və istirahəti üçün normal şəraitin yaradılması, eləcə də insanların şərəf və ləyaqətlərinin mühafizəsi ilə bağlı münasibətlər də əhatə olunur.

İctimai qaydanın verilmiş anlayışları içərisində müasir dövr üçün daha məqsədəuyğunu “Xuliqanlıq üzrə məhkəmə Təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 23 mart 2004-cü il tarixli 1 №-li Qərarında verilən anlayışdır. Həmin qərara əsasən, *ictimai qayda dedikdə, cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış, adət və ənənələrlə, əxlaq normaları ilə, habelə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilən qarşılıqlı davranış və birgəyaşayış qaydalarının sistemi başa düşülür.*

İctimai qaydanın bilavasitə məqsədinə vətəndaşların toxunulmazlığının, onların şərəf, ləyaqət və digər hüquqlarının, qanuni mənafelərinin təmin edilməsini, formasından asılı olmayaraq mülkiyyətin mühafizəsini, dövlət orqanlarının və ictimai qurumların normal fəaliyyəti, vətəndaşların əməyi və istirahəti üçün ictimai əmin-amanlığın və əlverişli şəraitin təşkil edilməsini və s. aid etmək olar. Bununla yanaşı ictimai qaydanın ümumi məqsədi yüksək şüur (düşüncə) əsasında hər bir vətəndaşda birgəyaşayış və öz hərəkətlərini dövlət və cəmiyyət tərəfindən sosial normalarla müəyyən edilmiş davranış qaydalarına ciddi qaydada riayət etmələri vərdişlərinə uyğunlaşdırmaq tələbatının yaradılmasından ibarətdir.

İctimai qaydanın möhkəmliyinin real təminatını - demokratik prinsiplərə əsasən ictimaiyyətin və vətəndaşların şəxsi maraqlarının ayrılmaz vahidliyi, qanunvericinin və qanunların icraçılarının maraqlarının ümumiliyi təşkil edir.

İctimai qayda sahəsində (ictimai yerlərdə) yaranan ictimai münasibətlər hüquq normaları və digər sosial normalarla tənzimlənir.

İctimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində aparıcı yer konstitusiya hüquq normalarına məxsusdur. Bu normalar dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, vətəndaşların və onların birliklərinin üzərinə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsas müddəalarına riayət etmələri vəzifəsini qoyur.

İctimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində əsas rol ictimai qaydanın qorunmasına istiqamətləndirilmiş qanunların normalarına və dövlət hakimiyyəti orqanlarının digər aktlarına məxsusdur.

İctimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar, həmçinin cinayət və digər qanunvericiliklərdə də öz əksini tapmışdır. Onlar cinayət qanunvericiliyində və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ fərmanlarında, Nazirlər Kabinetinin qərarlarında və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarında olur.

İctimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətlər cəmiyyətdə ümumqəbul olunmuş birgəyaşayış qaydaları, əxlaq normaları, adət-ənənələr və s. normalarla da tənzimlənir. Onlar vətəndaşların üzərinə ictimai qayda sahəsində əxlaqi (mənəvi) vəzifələrin yerinə yetirilməsini qoyur və cəmiyyətsizlik davranışların xəbərdar edilməsinin əsas vasitələri kimi qiymətləndirilir.

Sivil cəmiyyətin əxlaq qaydası vətəndaşları qanunlara dəqiq və dönmədən riayət etmələri, başqa vətəndaşların hüquqlarına, şərəf və ləyaqətlərinə hörmət bəsləmələri, müxtəlif növlü cəmiyyətsizlik xətalara qarşı barışmazlıq, öz vəzifələrinin vicdanla yerinə yetirmələri və cəmiyyət qarşısında cavabdehlik ruhunda tərbiyə edir.

Göstərilənlərlə yanaşı, əxlaq normaları ictimai qaydanı pozanlara qarşı ictimai təsir tədbirlərini müəyyən edir. Şəxsin cəmiyyətsizlik davranışı yaşayış və ya iş yeri üzrə vətəndaşların yığıncaqlarının müzakirə predmeti ola bilər. Dövlətdə ictimai qaydanın vəziyyəti, onun möhkəmliyi əxlaq normalarına riayət edilməsindən, vətəndaşların mənəvi tərbiyəsinin səmərəliyindən bilavasitə asılıdır.

Cəmiyyət daha çox inkişaf etmiş, sivil olarsa, bütün vətəndaşlar tərəfindən ictimai qaydaya riayət etmələri, cəmiyyətsizlik istənilən davranışlarla barışmaz olmaları bir o qədər çox əhəmiyyət kəsb etmiş olar.

İctimai qaydanın möhkəmləndirilməsi məsələsi dövlətin, cəmiyyətin daimi qayğı predmeti olaraq, həmişə diqqət mərkəzindədir. Dövlət şəxsiyyətin öz hüquq

və vəzifələrini yüksək səviyyədə dərk etməsi, qanunlara və əxlaq qaydalarına hörmət etməsi, qanunçuluğun pozulması hallarına bəzişmaz olması, ictimai qaydanın qorunmasında fəal iştirak etməyə hazır olması ruhunda tərbiyə edilməsinə böyük əhəmiyyət verir.

Dövlət tərəfindən şəxsiyyətin hüquqi müdafiəsinə, vətəndaşların siyasi, iqtisadi, sosial hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsinin möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda hər bir vətəndaşın öz əmək kollektivi, dövlət və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti yüksəldilir. Ardıcıl olaraq, dövlətin və ictimai həyatın, intizamın hüquqi əsasının möhkəmləndirilməsinə, hüquqpozmalarla mübarizənin gücləndirilməsinə istiqamətləndirilmiş qanunvericilik, təşkilati və tərbiyəvi xarakterli tədbirlər həyata keçirilir.

Respublikamızda ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsi üzrə əsas tədbirlər qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuşdur. Respublikamız öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dövlət idarəetməsinin bütün sahələrində olduğu kimi, daxili işlər sahəsində də aparılan hüquqi islahatlar nəticəsində, bilavasitə ictimai qaydanın qorunmasına və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə istiqamətləndirilmiş bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir. Onlara aşağıdakı kimi qanunları misal olaraq göstərmək olar: «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 28 oktyabr 1999-cu il; «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 28 oktyabr 1999-cu il; «Fövqəladə vəziyyət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 27 iyul 2004-cü il; «Hərbi vəziyyət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 27 iyul 2004-cü il; «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 5 noyabr 2004-cü il; «Xidməti və mülki silah haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 dekabr 1997-ci il; «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 03 iyun 1998-ci il və s.

İctimai qaydanın mahiyyəti və elementləri

İctimai qaydanın mahiyyətini – ictimai qaydaya xas olan, onun elementlərini bir yerə birləşdirən, zəruri olan, nisbətən sabit olan, qanunauyğun daxili əlaqələri təşkil edir.

İctimai qaydanın mahiyyəti onun əsil məzmunundan, yəni ictimai qaydanın və onun funksiyalarına xas olan elementlərin sistemindən ibarətdir.

İctimai qaydanın məzmunu – aşağıdakı elementlərinin məzmunu ilə xarakterizə olunur:

- maddi məzmunla;
- iradəvi məzmunla;
- hüquqi məzmunla.

İctimai qaydanın maddi məzmunu dedikdə - real mövcud olan ictimai münasibətlər sistemi başa düşülür.

İctimai qaydanın maddi məzmununun əsaslarını aşağıdakı amillər təşkil edir:

- cəmiyyətin iqtisadi quruluşu;
- dövlət hakimiyyətinin siyasi quruluşu;
- demokratiyanın növü;
- ictimai münasibətlərin sistemi və onların nizama salınmasının tələbatı;
- cəmiyyət üzvlərinin real tələbatları və maraqları.

İctimai qaydanın iradəvi məzmunu. İctimai qayda iradəvi məzmunla malikdir. Çünki, ictimai münasibətlərin iştirakçılarının davranışları – iradəvi xarakter daşıyır. Burada iradə – insanın psixoloji reaksiyası (fərdin iradəsi) və ictimai iradə (sosial qrupların, siniflərin, dövlətin iradəsi) formasında çıxış edir. İctimai qaydanın iştirakçılarının iradəvi hərəkətləri və əməlləri, nəticədə ictimai qaydanın maddi məzmunundan, real həqiqətdən və ictimai inkişafın qanunauyğunluğundan asılı olur.

Fərdin iradəsi müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün onun şüurlu hərəkətləri ilə ifadə olunur. Fərdin iradəvi hərəkəti insan psixikasının funksiyasından ibarət olaraq, real həyatla sıx bağlıdır və ondan asılı olur. İctimai qayda sahəsində fərd tərəfindən törədilən hərəkət və əməllər onun tələblərinə müvafiq ola bilər və ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsinə kömək edə bilər və ya onun maraqlarına zidd ola bilər. Bununla əlaqədar olaraq, fərddə ictimai qaydanı tənzimləyən sosial normalara hörmətlə yanaşmanın tərbiyə edilməsi, qüvvədə olan qaydalara riayət etmə vərdislərinin formalaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cəmiyyətdə ictimai iradənin daşıyıcıları cəmiyyətin üzvlərindən, ziyalılardan, cəmiyyətin fəhlə və kəndli təbəqəsinin üzvlərindən, millət və xalqların nümayəndələrindən, ictimai birliklərdən və sosial qruplardan, birdəfəlik qeyri-formal qurumlardan və s. ibarət olur.

İctimai iradənin növlərindən biri də dövlətin iradəsidir. Dövlət iradəsinin məzmunu dövlət hakimiyyəti xarakterinə malik olan iqtisadiyyatla, xalqın siyasi maraqları və məqsədləri ilə müəyyən edilir.

Qanunda (hüquqda) ifadə olunan dövlət iradəsi hamı üçün (hüququn bütün subyektləri üçün) məcburidir, yəni o ümumi qaydalar müəyyən etdiyi üçün

ümumməcburi xarakterə malik olur. Göstərişlər (əmr, sərəncam, təlimat) və hüquq normalarının qaydaları ictimai qayda sahəsində insanların davranışlarını müəyyən edir. Hüquqda ifadə olunan dövlət iradəsi ictimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, ictimai qaydanın xüsusiyyətlərini və digər əsas tərəflərini, yəni hüquq normaları ilə tənzimlənən tərəfini tənzimləyir. Dövlət iradəsi davranışlara, hərəkətlərə, yəni ictimai qaydanın iştirakçılarının iradələrinə təsir göstərir. İctimai qayda iştirakçılarının iradələri hüquq normalarında ifadə olunan dövlət iradəsinə müvafiq olmalıdır.

İctimai qaydanın hüquqi məzmunu. Dövlət tərəfindən hüquq normalarının müəyyən edilməsi ictimai qayda sahəsində insanların lazımi davranışlarını müəyyən edir. İctimai qayda subyektlərinin qanunauyğun davranışları, ictimai qayda sahəsində yaranan münasibətlərdə hüquq normalarının realizəsi, məhz ictimai qaydanın hüquqi məzmununu təşkil edir.

İctimai qayda sahəsində qüvvədə olan hüquq normaları insanların davranışlarını aşağıdakı qaydalarla tənzimləyir:

- lazımi və ya mümkün ola bilən davranışlara göstəriş verən qaydaların müəyyən edilməsi;
- cəmiyyət üçün zərərli olan hərəkətlərin törədilməsinə qadağaların qoyulması;
- qadağaların pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi;
- ictimai qaydanın qorunmasını həyata keçirən subyektlərinin səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi və onların fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və s. vasitəsi ilə.

Beləliklə, hüquqi tənzimləmə - ictimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin olduqca geniş dairəsini əhatə edir.

İctimai qayda sahəsində yaranan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi məqsədlərini nəzərə alaraq, hüquq normalarını aşağıdakı kimi qruplarda qruplaşdırmaq olar:

- ictimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqi vəziyyətlərini müəyyən edən normalar;
- ictimai qayda sahəsində dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edən normalar;
- ictimai qaydanın qorunmasında iştirak edən ictimai qurumların fəaliyyətlərini tənzimləyən normalar.

İctimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqi vəziyyətini
müəyyən edən normalar

Bu qrupa daxil olan normalar daha çox saylı normalar qrupunu təşkil edir. Onlar ictimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətlərini müəyyən edirlər.

Vətəndaşların əmin-amanlığa, əmək və istirahət üçün əlverişli şəraitə malik olma hüquqları vardır. İctimai qayda insanlara öz asudə vaxtlarını dinc keçirməyə imkan verir, ictimai yerlərdə olmaq üçün etibarlı şəraiti təmin edir, onların əmək fəaliyyətləri üçün normal şərait yaradır.

Vətəndaşlar onların şəxsiyyətinə yönəlmiş hüquqazidd qəsdlərdən müdafiə olunmaq üçün səlahiyyətli dövlət orqanlara müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Vətəndaşlar «Polis haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinə və DİN-in normativ-hüquqi aktlarına müvafiq olaraq, ictimai qaydanın qorunmasında iştirak etmək hüququna malikdir. Onlar ictimai qayda sahəsində hazırlanan və ya törədilən pozuntular haqqında səlahiyyətli dövlət orqanlarına (polisə) xəbər vermək, ictimai qayda pozuntularının qarşısının alınması üzrə tədbirlər görmək hüququna malikdir. Vətəndaşların cinayətkar qəsdlərin qarşısının alınmasına və cinayətkarların tutulmasına yönəlmiş hərəkətləri, hətta əgər bu hərəkətlərlə cinayətkara zərər vurmağa məcbur olsalar belə, onların bu hərəkətləri qanunauyğun hesab edilir, nəticədə onların bu hərəkətləri hüquqi və ya digər məsuliyyət yaratmır. Vətəndaşlar özünümüdafiə hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikası CM-nin 36.1 maddəsinə əsasən – zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrinə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qoruyarkən törədilmiş hərəkət zəruri müdafiə həddini aşmamışsa, cinayət sayılmır.

CM-nin 36.2-ci maddəsinə əsasən – peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədilə müraciət etmək, habelə ictimai təhlükəli qəsddən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur.

Cinayət Məcəlləsinin 36.3-cü maddəsinə əsasən isə – qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükənin dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsddən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir.

Hüquq normaları vətəndaşlara ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsinə və ictimai qaydanı qoruyan səlahiyyətli dövlət orqanların və təşkilatların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş tənqidi iradlarla və təkliflərlə səlahiyyətli dövlət orqanlara müraciət etmək imkanı verir.

Vətəndaşlar ictimai qaydanın qorunması üzrə yaşayış, təhsil və ya iş yeri üzrə yığıncaqların və ictimai qaydanın qorunmasında iştirak edən digər ictimai qurumların üzvü qismində ictimai qaydanın qorunmasında iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Vətəndaşların ictimai qayda sahəsindəki hüquqları, onların bu sahədəki vəzifələri ilə əlaqəsindən kənar müzakirə edilə bilməz. Belə ki, sivil cəmiyyətdə hüquq və vəzifələrin vəhdəti cəmiyyətin və şəxsiyyətin maraqlarının uyğunlaşdırılmasına əsaslandırılır. Məlumdur ki, cəmiyyətdə yaşayaraq cəmiyyətdən azad olmaq, ondan təcrid olunmuş formada yaşamaq mümkün deyil. Vətəndaşlar hüquq normaları və digər sosial normalarla müəyyən edilmiş ictimai qaydaya, ictimai yerlərdə davranış qaydalarına riayət etməyə borcludurlar.

Vətəndaşlar ictimai qayda sahəsində müəyyən edilmiş xüsusi qadağalara riayət etməlidirlər.

İctimai qayda sahəsində aşağıdakı kimi qadağalar mövcuddur:

- ictimai qaydanı pozan və ya fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi ilə, yaxud özgəsinin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiət edilməyən hərəkətlər – xırda xuliqanlıq (m.296, İXM);
- yaşayış məntəqələrində və xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə, yaxud müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açmaq (m.305, İXM);
- qumar oyunu (m.309, İXM);
- yetkinlik yaşına çatmayanların sərxoş vəziyyətə gətirilməsi (m.307, İXM);
- fahişəliklə məşğul olma (m.308, İXM);
- avaralıqla məşğul olma (m.307.1, İXM) və s.

Hüquqi qadağalar və göstərişlər ictimai qayda sahəsində yaranan münasibətlərin iştirakçılarının davranışlarını istiqamətləndirir. Qadağalar və göstərişlər onlara riayət edilməsi, hüquq normaları ilə qadağan edilmiş hərəkətlərdən çəkinmə yolu ilə, yəni hüquqi münasibətlərdən kənar realizə olunur.

Qadağanedicilərin normalarının realizəsi o hallarda hüquqi münasibətlərin vasitəsi ilə həyata keçirilir ki, qadağanedicilərin normalarının göstərişləri pozulmuş olsun. Qadağaların pozulmasına, ictimai qayda sahəsində hüquqpozumalarının

törədilməsinə görə hüquqi məsuliyyət müəyyən edilir. Bu məsuliyyət inzibati xətlər qanunvericiliyi və cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Əsas tənzimləyici funksiyaları – ictimai qayda sahəsində vətəndaşların hüquqlarına təminat verən hüquq normaları yerinə yetirir.

Belə normalar sırasına aşağıdakı hüquq normaları aiddir:

- ümumiyyətlə, orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində, xüsusilə də ictimai qaydanın pozulmasına görə təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsində qanunçuluq prinsipini möhkəmləndirən normalar;

- orqanların və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən şikayət vermək hüququ verən normalar;

- orqanların və vəzifəli şəxslərin hüquqazidd hərəkətlərinə görə məsuliyyətlərini müəyyən edən normalar və s.

İctimai qayda sahəsində dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edən normalar

Bu qrupu təşkil edən normalar – ictimai qaydanın qorunması üzrə dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vəzifələrini, funksiyalarını, vəzifə borclarını, hüquqlarını və məsuliyyətlərini, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vəzifələrini, funksiyalarını, hüquqlarını və məsuliyyətini, eləcə də onların fəaliyyətlərinin forma və metodlarını müəyyən edir.

Bu qrupun tərkibinə ictimai qayda sahəsində dövlət orqanlarının normayaradıcılıq səlahiyyətlərini, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla mübarizə üzrə daxili işlər orqanlarının, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifələrini və hüquqlarını, ictimai qayda sahəsində polis əməkdaşlarının və digər vəzifəli şəxslərin səlahiyyətlərini və s. müəyyən edən normalar daxildir.

İctimai qayda sahəsində dövlət orqanları sistemində bu və ya digər təbəqənin səlahiyyət həcmi, bu sistemdə onun təyinatından və tutduğu yerdən asılıdır. Sistemin təbəqəsi nə qədər yüksəkdirsə, həmin orqan daha geniş səlahiyyətlərə malik olur. Dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi ictimai qayda sahəsində hər bir orqanın (vəzifəli şəxsin) vəzifələrinin və hüquqlarının, həmçinin də məsuliyyətinin düzgün və dəqiq

müəyyən edilməsi, gələcəkdə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə, ictimai qaydanı qoruyan orqanların işinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.

İctimai qaydanın qorunmasında iştirak edən ictimai qurumların fəaliyyətini tənzimləyən normalar

Bu qrupa daxil olan normalar – ictimai qurumların əsas vəzifələrini və hüquqlarını müəyyən edən qanunvericilik və digər aktlarda müəyyən edilir. İctimai qurumların vəzifələri və funksiyaları, onların təşkil edilmə qaydası və işinin təşkili, vəzifə borcları və hüquqları, işinin forma və metodları, dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili və s. müvafiq ictimai qurumlar haqqında əsasnamələrlə müəyyən edilir.

Mühazirəmizin birinci sualının açıqlanmasını yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, bu sualın açıqlanması vasitəsi ilə əldə etdiyiniz hüquqi biliklər sizin gələcək fəaliyyətinizdə həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Çünki, gələcəkdə hansı xidməti sahədə fəaliyyət göstərməyinizdən asılı olmayaraq, sizin hər biriniz adi və ya xüsusi şəraitlərdə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində bilavasitə iştirak etmiş olacaqsınız.

Ona görə də siz, birinci sualımızın açıqlanması vasitəsi ilə ictimai qayda, onun mahiyyəti, əsas elementləri və ictimai qayda sahəsində münasibətləri tənzimləyən normalar qrupu barədə hüquqi biliklər əldə etməklə siz gələcək xidməti vəzifələrinizi qanunvericiliyə müvafiq olaraq yerinə yetirmiş olarsınız.

Sual 2. İctimai təhlükəsizliyin anlayışı, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin həyat fəaliyyətinin digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi

İctimai qayda cəmiyyətin gündəlik həyatının digər sahəsi olan ictimai təhlükəsizliklə sıx bağlıdır. Cəmiyyətin bu həyat sahəsini dövlət orqanları, əsasən də daxili işlər orqanları, (polis) təmin etmək iqtidarındadır.

İctimai təhlükəsizlik sahəsinə - insanların həyatı və sağlamlığı, onların əmlakı üçün yaranan və yarana biləcək təhlükələrin qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması ilə bağlı olan ictimai münasibətlər sistemi aiddir.

İctimai təhlükəsizlik yüksək təhlükə mənbələrinin düzgün olmayaraq istifadə olunması zamanı onların neqativ xüsusiyyətlərinin ifadə olunması ilə bağlıdır.

İctimai təhlükəsizlik özündə insanların aşağıdakı kimi iradəvi ictimai münasibətlər sistemini birləşdirir:

- nəqliyyatın və piyadaların hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin edən qaydalara riayət edilməsi ilə bağlı olan münasibətləri;
- ictimai yerlərdə tikinti və təmir işlərinin görülməsi qaydalarına riayət edilməsi ilə bağlı olan münasibətləri;
- təbii fəlakətlərlə, epidemiya və epizootiyalarla mübarizə qaydaları ilə bağlı münasibətləri;
- icazə-qeydiyyat sistemi təsiri altına düşən predmetlərdən istifadə qaydalarına riayət edilməsi ilə bağlı olan münasibətləri və s. (məsələn: odlu silahların və sursatların əldə edilməsi, saxlanması və daşınması qaydaları, partlayıcı materialların əldə edilməsi və saxlanması qaydaları, icazə-qeydiyyat təsiri altına düşən obyektlərin açılması və fəaliyyət göstərməsi qaydaları və s.)

Yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ictimai təhlükəsizlik – digər insanların həyat və sağlamlığının müdafiə edilməsi, binaların və digər tikililərin dağıdılmasının və ya zədələnməsinin, onların ağır nəticələrinin baş verməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi təşkilati-texniki qaydalara ciddi riayət edilməsi və yerinə yetirilməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir. Ətrafdakılar üçün yüksək təhlükənin yaranması ilə bağlı olan bu münasibətlər vəzifəli şəxslərin və ya vətəndaşların fəaliyyəti nəticəsində baş verə bilər.

İctimai təhlükəsizlik sahəsində yaranan ictimai münasibətlər ictimai qayda sahəsində yaranan ictimai münasibətlərdən fərqli olaraq, yalnız hüquq normaları

ilə tənzimlənilir. Onlara riayət edilməməsi və ya onların tələblərinin yerinə yetirilməməsi dövlət və onun orqanları tərəfindən məcbur etmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə təmin edilir.

İctimai qayda ilə ictimai təhlükəsizlik arasında dərin qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Çünki, ictimai qaydanın möhkəmləndirilməsi ictimai təhlükəsizliyin yüksəldilməsinə kömək edir. Belə ki, hər hansı kütləvi tədbirlərin (idman oyunlarının, xalq gəzintilərinin, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və s.) keçirilməsi zamanı ictimai qaydanın lazımi səviyyədə təmin edilməsi, eyni zamanda ictimai təhlükəsizliyin də təmin edilməsindən ibarətdir. Belə kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı ictimai qaydanın təmin edilməsinin məqsədi insanların həyatı və sağlamlığı, onların əmlakı üçün təhlükənin olmasının qarşısının alınmasından ibarətdir. Bununla yanaşı ictimai təhlükəsizlik qaydalarına və tələblərinə riayət etmə (məsələn: yol hərəkəti qaydalarına, idman tədbirlərinin keçirilməsi zamanı idman qurğularından istifadə qaydalarına və s.) ictimai qaydanın möhkəm mühafizə edilməsinin əsas şərtlərindən biridir.

Lakin ictimai qayda ilə ictimai təhlükəsizlik arasında olan sıx qarşılıqlı əlaqəyə baxmayaraq, həyat fəaliyyətinin bu sahələri, oxşar və bir-biri ilə eyni olan sahələr deyildir. Onların hər biri özündə hüquq normaları və qaydalarla tənzimlənən ictimai münasibətlərin müxtəlif qruplarını birləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyi ictimai qayda sahəsində və ictimai təhlükəsizlik sahəsində baş verən inzibati xətlərə görə təbəqələndirilmiş (diferensiallaşdırılmış) məsuliyyət müəyyən edir.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin həyat fəaliyyətinin digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin anlayışlarını və mahiyyətlərini başa düşmək üçün onların həyat fəaliyyətinin bir-birinə çox yaxın olan digər sahələri; hüquq qaydası; ictimai abadlıq və dövlət qaydası ilə əlaqələri haqqında məsələnin müzakirə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həyat fəaliyyətinin göstərilən sahələri ilə ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin əlaqələrinin öyrənilməsi ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində yaranan ictimai münasibətlərin sərhədlərinin daha dəqiq aydınlaşdırılmasına kömək edir.

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və hüquq qaydası

Hüquq qaydası sahəsi ictimai münasibətlərin hüquq normaları ilə nizama salınan hissəsini əhatə edir. Dar (xüsusi) mənada baxılan ictimai qaydanın və hüquq qaydasının sahələrinin xeyli hissələri bir-birinə uyğun gəlir (bir-biri ilə üst-üstə düşür). Onlar ictimai qaydanın hüquq normaları ilə tənzimlənən hissəsində bir-birinə uyğun gəlir.

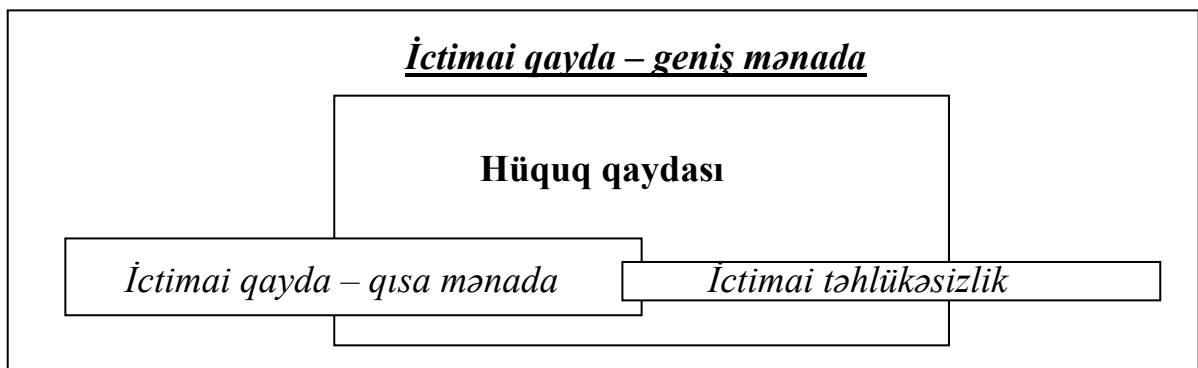
İctimai qayda sahəsinin əxlaq normaları, ədəb qaydaları, adət-ənənə və birgə yaşayış qaydaları ilə tənzimlənən münasibətlərinə gəldikdə isə onlar hüquq qaydası sahəsinin dairəsindən kənar qalır. Lakin, bura belə nəticəyə gəlmək olmaz ki, hüquq qaydasının sahəsi dar (xüsusi) mənada başa düşülən ictimai qayda sahəsindən də dardır. Hüquq münasibətlərinin çoxu (məsələn: əmək, mülki və digər hüquq münasibətləri) ictimai qayda sahəsinə daxil deyillər.

Hüquq qaydası – ictimai qaydanın özəyini təşkil edir, çünki dövlət ictimai qayda sahəsində əsas münasibətləri hüquq normalarının köməkliyi ilə möhkəmləndirir. Bu münasibətlər dövlət tərəfindən qorunur, zəruri hallarda isə dövlətin məcburetmə tədbirləri ilə mühafizə edilir.

İctimai təhlükəsizlik və hüquq qaydası tamın bir hissəsi kimi bir-biri ilə əlaqədirlər. Belə əlaqə ictimai təhlükəsizlik sahəsində ictimai münasibətlərin hüquq normaları ilə tənzimlənməsi ilə şərtləndirilir.

Deməli, ictimai təhlükəsizlik hüquq qaydasının tərkib hissəsi olub onun elementlərindən biridir.

İctimai qaydanın, ictimai təhlükəsizliyin və hüquq qaydasının nisbətini aşağıdakı sxemdə daha aydın görmək olar.

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai abadlıq

İctimai abadlıq dedikdə – yaşayış məntəqələrinin, ictimai yerlərin səmərəli planlaşdırılması və tikilməsi, onların abadlaşdırılması və insanların əməyi və istirahətliyinə əlverişli şərait yaradan vəziyyətdə saxlanması kimi başa düşülür.

İctimai abadlığın bir çox məsələləri, məsələn: vətəndaşların kütləvi istirahət yerlərinin və insanların olduğu digər yerlərin məqsədəuyğun planlaşdırılması və təchiz edilməsi; yaşayış yerlərində ticarət və ictimai-iaşə müəssisələrinin, teatrların, kinoteatrların, stadionların və digər müəssisələrin yerləşdirilməsi; həyətlərin və küçə qapılarının və s. təmizliyi və işıqlandırılması və s. kimi məsələlər ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Belə ki, ictimai yerlərdə təmizlik və səliqə-səhman insanlarda ictimai mənəviyyətə hörmətlə münasibət bəsləmələrini formalaşdırır, ictimai təhlükəsizliyin təhlükəlik dərəcəsini aşağı salır. Və əksinə, ictimai yerlərin zibillənməsi, bağ (park) təsərrüfatının pis vəziyyətdə olması, ictimai yerlərin antisanitar vəziyyətdə olması, küçələrin, həyətlərin, küçə qapılarının, bağların və parkların pis işıqlandırılması ictimai qayda pozuntularının törədilməsi, yanğınların, epidemiyaların və yoluxucu xəstəliklərin yaranması üçün əlverişli şərait yaradır.

Bununla yanaşı, ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai abadlıq – insanların həyatının müxtəlif sahələridir. İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlikdən fərqli olaraq, ictimai abadlıq sahəsi əsasən, özündə insanların ətraf mühitin maddi (nemətlərinə) olan münasibəti də birləşdirir.

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və dövlət qaydası

Dövlət qaydası anlayışı qanunvericilikdə çox vaxt ictimai qayda ilə yanaşı işlədilir. Qanunvericiliyin təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, dar mənada başa düşülən ictimai qayda ilə müqayisədə dövlət qaydası dedikdə, ictimai həyatın daha geniş sahəsi başa düşülür. Bununla yanaşı, dövlət qaydası ictimai qayda sahəsini bütövlükdə əhatə etmir. O da hüquq qaydası kimi ictimai qaydanın özəyini təşkil edir, ictimai qaydanın və hüquq qaydasının, həmçinin də ictimai təhlükəsizliyin mahiyyətini və məzmununu müəyyən edir.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin ictimai həyatın digər bir-birinə çox yaxın olan sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsi və onların bir-

birindən ayrılması müvafiq hüquq-mühafizə, digər orqanlar və təşkilatlar arasında səlahiyyətlərin daha əsaslandırılmış formada bölüşdürülməsinə imkan verir.

Mühazirəmizin ikinci sualının açıqlanmasını yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, mühazirəmizin ikinci sualının açıqlanması vasitəsi ilə əldə etdiyimiz biliklər, Sizin gələcək fəaliyyətinizdə həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Mühazirəmizin bu sualının açıqlanması vasitəsi ilə siz, birinci növbədə həyat fəaliyyətinin əsas sahələrindən biri olan "ictimai təhləsizlik haqqında anlayış, onun əhəmiyyəti və mahiyyəti barədə biliklər əldə etmiş oldunuz. İkinci növbədə isə "ictimai qaydanın" və "ictimai təhlükəsizliyin" ictimai həyatın digər sahələri olan "hüquq qaydası", "ictimai abadlıq" və "dövlət qaydası" ilə qarşılıqlı əlaqələrini öyrənmiş oldunuz. Bu biliklərə yiyələnməklə siz, gələcək xidməti vəzifələrinizi düzgün və qanunvericiliyə müvafiq olaraq yerinə yetirmiş olacaqsınız.

Sual 3. İctimai qaydanın qorunmasının və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məzmunu və onların mühafizə üsulları

İctimai qaydanın qorunması dedikdə – insanların həyat və sağlamlığının, onların şərəf və ləyaqətlərinin mühafizəsi, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunması, insanların əməyi və istirahəti, dövlət orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının və əmək kollektivlərinin normal fəaliyyəti üçün yaşayış məntəqələrində əlverişli şərait yaradan əmin-amanlığın təşkil edilməsi üzrə dövlət orqanlarının ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür.

İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məqsədi – insanların həyatı və sağlamlığı, fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı üçün təhlükə yaradan hadisələrin, təhlükəli vəziyyətlərin və onların ağır nəticələrinin xəbərdar edilməsindən, qarşısının alınmasından və aradan qaldırılmasından ibarətdir.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlər sistemini aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir:

- ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi, yəni həyat fəaliyyətinin bu sahələrində insanların davranışlarını tənzimləyən qanunvericilik və digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi;

- qəbul edilmiş bu aktların müəyyən etdiyi qaydaların dövlət orqanları və ictimai qurumlar tərəfindən həyata keçirilməsi, yəni bu aktların realizəsi.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi aşağıdakı formalarda ifadə olunur:

- hüquqpozumaların və digər cəmiyyətəzidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə fəaliyyətdə;

- istehsal və əmək fəaliyyəti prosesində insanların ünsiyyəti üçün normal təhlükəsiz şəraitin təşkil edilməsində, onlar tərəfindən maddi və mənəvi tələbatlarının təmin edilməsi zamanı səlahiyyətli orqanlara və təşkilatlara kömək edilməsində;

- vətəndaşların subyektiv hüquqlarının həyata keçirilməsi və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün təminatın təmin edilməsində;

- ictimai təhlükəsizliyin norma və qaydalarının pozulması təbii fəlakətlərlə və s. bağlı olan zərərli nəticələrin aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilmiş hərəkətlərdə.

İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrinin mürəkkəb və kompleks xarakteri onların mühafizəsinin müxtəlif üsullarının mövcud olmasının zəruriliyini şərtləndirir. İctimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətindən, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin mühafizə edildikləri tədbirlərin xarakterindən asılı olaraq, bu sahələr aşağıdakı mühafizə üsulları ilə qorunur:

- inzibati-hüquqi;
- əməliyyat-axtarış;
- cinayət-hüquqi;
- mülki-hüquqi.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin inzibati-hüquqi müdafiəsi – göstərilən sahələrdə hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması üzrə normayaradıcılıq və təşkilati xarakterli tədbirlərin inzibati-hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi vasitəsi və təqsirkar şəxslərə qarşı inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin əməliyyat-axtarış mühafizəsi – qanunvericiliyə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirləri və vasitələrinin köməyi ilə ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik sahələrində törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, həmçinin də məhkəmə və istintaqdan gizlənən şəxslərin, cinayətkarların axtarışı və tutulması üçün həyata keçirilir.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin cinayət-hüquqi mühafizəsi – cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliklərlə müəyyən edilmiş qaydada cinayət-hüquqi vasitələrin istifadə edilməsi və təqsirkar şəxslərə qarşı cəzanın tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir.

İctimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin mülki-hüquqi mühafizəsi – vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafələrinin maddi və ya mənəvi zərərlərin vurulması ilə bağlı olan hüquqpozmalardan mühafizəsinə istiqamətləndirilmiş mülki-hüquqi vasitələrin tətbiq edilməsindən ibarətdir.

İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinin müxtəlif üsullarının mövcudluğu – bu sahələrdə dövlət orqanlarının ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilən bir sıra təşkilati-hüquqi fəaliyyətlərin mövcudluğunu şərtləndirir. Mövcud olan təşkilati-hüquqi fəaliyyət növləri özlərinin səciyyəvi təyinatlarına və xüsusiyyətlərinə malikdirlər.

Daxili işlər orqanlarının (polis) fəaliyyətinin əsas ümumqəbul olunmuş aşağıdakı təşkilati-hüquqi formaları fərqləndirilir:

- inzibati fəaliyyət;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti;
- cinayət-prosessual fəaliyyət.

Yuxarıda göstərilən fəaliyyət formalarının hər biri Polis Akademiyasında tədris edilən ayrı-ayrı tədris fənlərin vasitəsi ilə öyrəniləcəkdir. Birinci fəaliyyət forması olan inzibati təşkilati-hüquqi fəaliyyət forması isə tədrisinə başladığımız «DİO-nun inzibati fəaliyyəti» fənni vasitəsi ilə öyrəniləcəkdir.

Mühazirəmizin üçüncü sualının açıqlanmasını yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, bu sualın açıqlanması vasitəsi ilə əldə etdiyiniz biliklər sizin gələcək fəaliyyətinizdə həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

NƏTİCƏ

Mühazirəmizi yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, bu günkü mövzumuzun suallarının açıqlanması vasitəsi ilə əldə edəcəyiniz hüquqi biliklərin həm Sizin gələcək gündəlik fəaliyyətinizdə, həm də hər bir polis əməkdaşının gündəlik fəaliyyətində böyük əhəmiyyəti vardır.

"Polis haqqında" Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Digər tərəfdən isə "Polis haqqında" Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən polisin əsas vəzifələri, 13-cü maddəsinə əsasən polis əməkdaşının ümumi vəzifələri və 14-cü maddəsinə əsasən isə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri müəyyən edilmişdir. Göstərilən bu vəzifələrin hamısının tam, vaxtında və effektivli yerinə yetirilməsi üçün bu günkü mühazirəmizin mövzusunun mənimsənilməsi vasitəsi ilə əldə edəcəyiniz hüquqi biliklər həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Digər tərəfdən isə göstərilən vəzifələrin dəqiq və düzgün yerinə yetirilməsi, onların qanunçuluğun tələblərinə uyğun səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün mühazirəmizin mövzusunun mənimsənilməsi vasitəsi ilə ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik, onların ictimai həyatın digər sahələri ilə nisbəti, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi və onların konstitusiyə-hüquqi əsasları barədə əldə edəcəyiniz hüquqi biliklərin hər polis əməkdaşının gündəlik fəaliyyətində böyük əhəmiyyəti vardır.

Nəhayət, bu günkü mövzumuzun mənimsənilməsi ilə göstərilən vəzifələrin dəqiq və düzgün yerinə yetirilməsi ilə respublikamızda ictimai-siyasi sabitliyə, insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsinə nail olunmuş olar.

Ən nəhayət «Polis haqqında» Qanundan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 09 avqust 1994-cü il tarixli «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» və 22 fevral 1998-ci il tarixli "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsindəki tədbirlər haqqında" Fərmanından irəli gələn tələblərin dəqiq və düzgün yerinə yetirilməsinə nail olunmuş olar.